11961

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

28/9 1938

Eriksson, Gertrud, 1937-1938

Svar på ULMA:s frågelista 12
Fäbodväsen

VÄRMLAND

V:a Ämtervik	12 bl. 4:o
N. Ny	12 " "
	1 teckn.
Lysvik	1 bl. 4:o
	1 teckn.
Fryksände	6 bl. 4:o
Ekshärad	14 bl. 4:o
	2 teckn.

19611

45 bl. 4:o
3 " " ordlista
4 " " teckn.
15 fotogr.
+ 1 bl. anm. av
G. Kallstenius

Exc. för ordreg. i febr. 1949
av J. Jacobsson

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

1. Sätterliv i Västra Ämterviks socken.

Värmland
Fryksdals hd
V:a Ämterviks s:n

I Västra Ämterviks söder at på bergen mot Fryken fanns i mannaminne flera säthar. Där låg Hummelsäter med tre bodar, Kolsgärdssäter med en bod, den andra bostaden där var bebodd årsom, Lilegärdssäter med tre bodar och Klingerässäter med två, för fyra. Vägen till alla dessa säthar började borta i Ingeby och gick sedan genom Strusby, Kolsgärd Lilegärd och vidare söderut. Från Lilegärd var det en mil till säterna. Man kunde också komma dit sjöledes, med båt på Fryken och sedan klättra upp för timmerskäppet eller ta en stig söder därom. — En av bodarna i Lilegärdssäter kallades dyspiksboden, emedan ägaren var från dyspik, en annan "herrgårdsboden". Den sistnämndas ägare hette Silverstvärd och rådde om en hel del gärdar i socknen.

ULMA 11961
G. Eriksson. 1937–38
VRML

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

2 När plogarden kommo på gården var färdig vog man till sätern för att plöja upp en bit av sätervallen och så korn och sätta potatis. Kanske såg man till gärdesgården också, i annat fall bad man någon i grannskapet ombesörja den saken. En del sätrar hade nämligen genom fäpantningsköp blivit bebodda året om.

I slutet av maj eller början av juni skedde överflyttningen av boskapen. I bland gjorde man följe med de övriga gårdarna i byn, men detta var ej fast sed. Ett par kuskäl kunde ju göra sällskap för kronans och tyggbitens skull på sätern. För i världen var det ju alltid vanligt att börja dagen bra mycket tidigare än nu, och när man skulle till sätern var det nödvändigt för att på kvällen med sig ända fram före middagstiden, då det blir varmt att röra sig och de vilja ha sin middagsvila. Den som skulle

Värmland
Fryksdals hd
V:a Ämterikes s:n
ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 1961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Sida 3

3 vara såterkulla för sommaren gick först och Värmland
bokade korna med sleke (sl ê̲ k), nyss krydda Fryksdals hd
med salt. Sedan kommo korna mer eller V:a Åsterviks
mindre i rad. All trossen förts på en dial!
träanmerslige (tr ê̲ a n̲ *sr sk r̲ p) – vägen kunde *r bör utgå.
nämligen inte befaras med hjulon hela sträckan Ek
En hel del husgeråd behövdes naturligtvis, såsom
tvavvar, nyjölkfat eller laggar nyjölkebunkar
nyjölkkocka, skavkärna, ystkärl, smörbyttor,
vasselbytta, sil av trä, kaffekokare, stekpanna
ystgryta, kokgryta, pannring, träskedar och trä- / dialekt. Ek
slevar o. s. v. På senare tid avlöstes träkärlen av
bleckkärl. En del kunde ju vara kvar i säter
året om, t. ex. ystgrytan, om man hade någon alls } Obegripligt språk.
och i annat fall fick låna i granntoden. Men Ek.
man behövde också matvaror med. Litet smör,
tills man fick kärna. Nyjöl, både skräpnyjöl och råg-
nyjöl, torrt bröd, salt, fläsk och naturligtvis kaffe

Frgl. 12

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

4 och socker. Kaffebönorna krossade man på spis-
hallen eller också i ett sorts litet kåg med en
kåtrissa. Sängkläder beklädes såvanligtvis liktorn
garn och lärft för såterkullans handarbete. – I
dagvilesåtern fanns en stannsäng* d. v. s. väggfast
säng och en soffa. – Det blev alltså fullt lass upp
till såtern. Efter var husmodern med för att över-
vaka det hela. Ett par karlar följde med för att
köra och bära.

Första dagen i såtern hade man fullt sjå
med att ställa i ordning. Skura bodar och ställa
alla husgråd på sin plats, se över gårdsgärdarna
och ordna med kornas bindsle, hugga ved och plocka
mossa till skö i lagårn. Sedan var man färdig
för det dagliga arbetet på såtern, och de hemma-
körande fick para däriifrån

Vistelsen på såtern varade till i slutet av
september men avbröts under skördearbetet i slutet

Värmland
Fryksdals hd
V:a Ämterviks sn
ULMA 11961

* vad?

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

5 av juli, då återkullan behöfdes komma en 14 dagar och då man även hade användning för mera mjölk i hushållet. Den första tiden i sätern kallades sommarsättra, den andra höstsättra. I bland kunde man vara kvar i sätern hela sommaren utan avbrott, ibland tvingades man av torka att fara hem och skaffa nytt bete åt boskapen.

Värmland
Fryksdals hd
V:a Ämterviks fm
Ullerud?

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Återkullans huvudsakliga arbete bestod i att sköta om djuren och ta vara på mjölken. Därutöver skulle hon sticka strumpor, fälla handdukar eller sy skjortor. I bärtiden fick hon också försöka hinna med bärplockning. Ystningen skedde i början varannan dag och kärningen varannan. Framåt hösten blev det mindre mat mjölk och längre emellan ystning och kärning. Mestadels gjordes skummjölksost. Två ostar gjordes både för att ha till marknaden. Julosten gjordes hemma. Av vasslan formades runda sandostar (sånost).

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

6. I bärstiden kunde man sätta vasselgrytan över elden och lägga på duktiga trän och sedan gå ut och plocka bär. Vasslan måste nämligen koka länge och väl, innan den kunde formas till ost, vilket skedde med händerna, som när man knådar en deg. Denna 'deg' klappades sedan ut till runda kakor, som därpå fick torka.

När slåttern hemma var gjord, följde ett par karlar med till sätern för att slå sätervallen och säterängen. Säterkullan fick hjälpa till och raka. Höet kördes in på lagårdsrännet - lagården hade nämligen ett innanlåt - och i ladan. När höet var bärgat skulle man fälla björkar i säterängen, kvista av lövet och binda ihop till kärv, som sedan torkades och bars in i ladan. Stammarna lades ihop i res och kördes hem till ved, så fort det blev slåttföre.

För ungdomen vida omkring åren i omgiv-

Värmland
Fryksdals hd
V:a Ämtervikens
ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Fryksdals hd
V:a Fågelvik s:n

ULMA 11961

7. sande torkar var det ett outsinkt nöje att hälsa på i säteren. De kom på lördagskvällen och stannade ofta till söndagseftermiddag. De unga flickarna Montgomery på Rottnäs brukade komma en gång var sommar. De frågade ibland, om de fick skrika så mycket de orkade, och det fick de förstås. Det var ingen, som ofredades där. Från Ö. Fågelvik kom ungdomen ibland i båtar och likaså från Kil. I synnerhet under bärtiden var det mycket folk i säteren. Gästerna traktereades med filbunke, ~~frost~~ smör och bröd och bord kött. Fisk var det ortom × därupper. Brännvin hade pojkarna med sig liksom en spelman med fiol och dragspel, ty dansen hädrdes med liv och lust på sätervallen.

Framåt hösten kunde det bli dystert i säteren. Det blev mörka nätter och kvällar. Det regnade och blev blött i skogen och stampen våtte. Kvinna vide inte gå hem till kvällen. Var det då en ung säter-

Kallas?

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

8 kulla, som inte kände till skogen, fick kon skicka bud
kunn, och någon av karlarna fick komma upp för att
leta reda på boskapen. Kunn vandrade då iväg på
eftermiddagen till säteen och gick ut i skogen i kväll-
ningen, när de andra kona var kemma. Förut på
dagen var det omöjligt att komma ingen ru egna
bjällran, emedan det då hörs bjällror överallt i skogen.
I regel hittade man också kona och förde kem dem.
I slutet av sept. eller början av okt. drog man kem
från säteen. En del ungdjur fick kanske vara kvar ännu
ett par veckor och gå kur som helst på sätervallen.
I Enkenäs var det vanligt att fara till staden med
säterosten* och sälja ru på torget. Man slaktade
en fyra* styken småkreatur och tog så mat några
smörbyttor och ostar, så att det blev fullt lass. Dags-
mannen, A. P. G. Kaglund, 72 år, berättar, att han kom
till Karlstad en gång och hade blivit försenad på vägen
- han hade nämligen sålt ett får vid Skåre - och fick

*) p. 52

Värmland
Fryksdals hd
V:a Ämtervikens sn
UIMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

9. ställa sig i en utkant av torget. Nu hade man i Fryksrud, grannsocknen, börjat sälja smöret i kilo-bitar, och det visade sig vara bra mycket lättare. Haglund fick stå där med sina byttor. Så kom intendent Nygren gående, och när han kom i närheten av Haglund, sade han: "kan finns det ingen, som har smörbyttor?" – "Jo, jag har," sade Haglund och nu blev det köp av. Haglund bar in byttorna i en affär och vägde dem, och så fick han sälja allt sitt smör och till samma pris som fryksrudsbönderna. Nygren ville ha skeksmör till regementet och var därför angelägen om att få sätersmör, som ansågs vara fetare. "Tvi det här blir det bara en fretapp i panna!" sa han om fryksrudssmöret.

Byggnaderna på säterna utgjordes av säterbod med ett stort rum med spis, sovplatser och bord, ett litet förrådsrum utan fönster, en 1. k. mjölk-kammaren, vidare lada och ladugård* omgiven

Värmland
Fryksdals hd
Via Finnerikson

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

fis = fragga. Sk

Dialekt.

* finns ej i förf. skrivet lagård Sk

10 av en inhägnad, lagårdsbacken, där korna mjölkades på kvällen. På morron mjölkades de inne i lagården. Kjuren bundes medelst s. k. spännlar, vidjor av vidjen. En spännel hade kon om halsen. Den låstes genom öglan i spännelns ena ände och den andra ändens s. k. spänntorn. En andra spännel utgjorde band och fastgjordes vid en sinka i väggen.

Kisterud och Hemsgård hade sätar våren ut på gränsen till Brunskog och Sunne. Hemsgård hade en mil till sätern. Där fanns Personsboden, Hallstensboden, Pettersboden, Boden ders där Sy, Bringelsboden, Täppboden och El-tuvesboden. Mjölken förvarades antingen i ett "kontor" i boden eller i ett särskilt mjölkhus, byggt över en bäck, så att man lätt kunde hålla mjölken avkyld. Vasslen kokades ihop till mese och förvarades i en mesko eller ett mesfråg. Den var så ljus i färgen, när korna var i sätern. När korna kom hem

Värmland
Fryksdals hd
V:a Ämterikom

ULMA 11961

Skall väl betyda spänntörn. Öv.

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

11 den mera brun i färgen. När Du skulle formas till sandost eller hårdost som Du ock kallades, måste den kokas ytterligare, tills den blev så hård, att vasslesken kunde stå för sig själv i vasselu. Sedan togs vasselu upp – man måste röra i Du tills Du svalnat och bakades ut till runda kakor. Små sådana ostar kallades sätterostar och förärades barnen vid kemkonsten. Ibland sålde man sandost och fick då 25 öre kilo. Arbetet för sätterostarna kunde bli nog så strängt ibland. Kon kunde få skötas om boskapen och göra en ost så morron och sedan gå den långa vägen hem och hjälpa till mer att binda hög eller kavre och så gå tillbaka och ta reda på korna till kvällen. Men kon kade roligt också. Det kom ungdom från Brunsberg, Sunne och Gräsmark och hälsade på till kolgerna, och så kom ungdomen i kemsocknen också förstås. När det var stamen i Ekkjärn i Sunne, stukade kullorna på, och folkskollärarn

Värmland
Fryksdals hd
V:a Fänkervikssn
hårdost och sandost är inte samma sak, så vitt jag vet. hårdost = vad vi menar med ost, sandost = vad vi menar med messost.

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

12 Där var alltid noga mest att föreställa dem för prosten. "Detta är Hensgårds sätterkullor," sa han.

I bland gjorde kullorna sig kalas på potatismos och mjölk. De samlades då i en bod och slog sig ned på golvet och åt och pratade och skrattade. Första söndagen de var hemma efter sommarsäter, fick de skjuts till Sunne kyrka. Det var sed.

Meddelare: A. P. G. Haglund, Bäckebron och Kreskin på Prästgården, Hensgård.

Gertrud Eriksson, Frykåsen, juli 1938.

Värmland

Fryksdals hd

V:a Ämterviksm

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

1

Fäbodliv i Norra Ny socken.

Värmland
Älvdals kn
N. Ny sn.

I Norra Ny socken kring Klarälven träffar man på ett rätt utbrett fäbodväsen. De flesta bygarna eller gårdarna, som det heter här, ha sina säkar i bruk ännu. Dessa ha vanligen nydermiserats och vinterbonats så att bebyggelsen på sätervallen i regelrätt liknar en förhållandevis vanlig by. Dalen kring Klarälven upp-igenom de bre nordligaste socknarna, N. Ny, Dalby och N:a Finnskoga är ganska trång, varför den odlade jord-arealen blir liten i förhållande till folkmängden. Skogarna åt båda sidor äro däremot stora. Traktens geografiska läge är sålunda en av orsakerna till att ett fäbod-väsen här ännu finns vid liv.

Uppe på säken träffar man nu på rödmålade små stugor med kök och kammare och farstukvist eller veranda. I bland äro stugorna försedda med plåt-tak. Det är ytterst prydligt inomhus med nyvävda gardiner och trasmattor, säng och byrå och skåp och

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Älvdals hd
N. Vy sn

ULMA 11961

2 och kokspis. Kokmaltor förekommer också. Husgrå- det har naturligtvis även förändrats. Spåkärlen är inte så vanliga längre. Blickkärl användas för mjölken och man bjuds kaffe ur näpna kaffekoppar med skedar av silver. På kalkfatet kan man räkna till de regelrätta sju slagen. Har man tur, kan man få färska bullar, ty det går ju att baka i säteru nu. Livet i fäboden förflyter således ungefär som hemma i byn. Men man är förskonad från jäktet. Slipper höra telefon och radio och bilsurr. Det behöver inte heller bli ensligt och långsamt. Säterkullarna göra varandra sällskap, och det kommer ofta folk från byn och hälsar på och berättar nyheter.

Åstrandsäteru, den sydligaste i N. Vy på östra sidan om Klarälven ligger ungefär 2 km. från Åstrand. Vägen går över Kvarnmyren, Sörbagsbro, Tybäcken, Löstrasmyren, förbi Löfferstenarna, över Messkobäcken och Vånga, förbi Skriverstenen, Rundmarkeröska och

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Jfr givet, att namnet utbakes Löstrasmyra och att det namnbelägges med Löfferand motsvarande byn i Skoskärland. Sthm.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

Älvdals hd

N. Ny 50

"Folketymologi". Ordet betyder 'bäcken mitt i skogen'.

ULMA 11961

3 stormyren. Vid löftrostarna ligger det flera stenar i olika storlekar, med vilka de unga männen prövade sina krafter på väg till sätern. Vid Messkobäcken har en gosse en gång tappat en sko och på skiverstenen ha unga människor ristat in sina namn.

Rundmarkrösha är en myr av halvmånformig skapnad. Skalvvägs upp till sätern träffar man på ett slags fordon, som än i dag brukas. Det är flera släpor, bestående av två stänger, vars ena ändar på hjälpa om skacklar och de andra släpa på marken. Stängerna äro mittpå sammanbundna av flera bräder och på dessa lastas hässen för vidare befordran upp till sätern.

4/6. 52

Framme vid fäboden träffar man först på Gårdstugan. Norr om den ligger Karl-stugan och längre upp på vallen ligger i rad från norr till söder Nils-stugan, Bäckstugan, Johannes-stugan, Per-Nilsa-stugan och Mo-Lars-stugan. Gränsen mellan vallarna är

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson, 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Älvdals kd
N. Ny sn
Vätt?

4 utmärkt genom råstenar. Gärdesgård finnes endast runt om säterområdet, på västsidan, den nedre delen av vallen, bestående av sten. Kvejä, området vid ladugården, är också kringgärdat. I bland kan det finnas två till tre kvejen vid en ladugård. Den ena användes ett år, den andra ett annat.

ULMA 11961

Övriga säter, som upptecknaren besökt, är Lunarbolsäterna och Mossbergsäterna på östsidan, Gammalsäterna på västsidan älven. I Lunarbolsäterna har funnits 14 stugor, - nu äro 4 i bruk - och i Mossbergsäterna 11, varav 4 ännu användas. I sistnämnda säter finnes lämningar efter gärdesgårdar på båda sidor om två vägar, som korsa varandra mitt på säterområdet. Vid dessa vägar ha lagårdarna legat förr. Nu ligga de vid skogen.

En del gårdar kunde ha två säter i bruk förr i världen och byttе vistelseort från sommar till höst eller också år från år. På både Värnäs sina kor

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Älvdals hd
N. Ny sn

6 ån i V. Tväråsen ån i Bäckelidsberget och en gård i Klindebol hade säter både i Halgåberg och i Hemyrberg.

Kreaturens utemistelse började i maj. Så fort valborgsmäss[2] var över skulle fåren ut. Korna kom ut i slutet av maj eller i början på juni. Det berodde[2] på årsvägen. Men de fördes inte till sätern genast. De kunde ibland vara så magra och svaga, att de nära på skulle stötes bort i bäckan. Småpojkar och småflickor fick gå med dem i skogen, gjät eller gå med fe som det hette. Fepojken eller jetern hade näverskor och stubbesockan (= strumpben), en fetäck av näver, fyrkantig och med fässlen av hår. Den kallades också fena. — Numera går säterkullan klädd i gummistövlar, om hon ska ut i skogen, och alltid har hon dem i lagården och tar dem av, så fort hon går in i stugan. — Till mat hade fepojken smör och kött, och gröt och mjölk i en brut. Bröd i nupparna fanns det

Frgl. 12
Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.

ULMA 11961

4/2.50

* Översättning!
Elt

6 *Säteråsen*, som kvinna sökte upp vid middagstiden. Värmland
Där kunde pojkarna sätta upp gårdsgård för att Älvdals hd
sedan i lugn och ro få sköta egna angelägenheter N. Ny sn
d. v. s. lära sig röka, göra sig tallbössor och skjuta Vallade pojkar
med kulor gjorda av blåmar, roa sig med lekar, isyn- i regel?
nerhet spark i bott o. s. v. Det kunde nämligen UlMA 11961
vara två jättar till en kobop eller också kunde de
olika fepojkarna göra sällskap. Ofta gjorde de upp
eld för att röken skulle freda bostaden och den
själva mot *ål.* *

14 eller 8 dagar före midsommar anträddes
färden till säter. Säterkulla gick först med *sleti-* 3/
nyll d. *slick* i *slicktaska*, och karlarna följde efter 3/ formen dubiös.
med hästen. Ibland kunde kvinna ha gett sig iväg till Papperstroor som
säteren själva, om de inte hade haft någon jätter med sleftse- ?
sig i skogen. Då fick säterkulla gå efter och binda in Sli
dem och nyttja dem, och så kom karlarna nästa dag.
I bygdena på säteren befolkades inte alla på en dag

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

7 utan efter hand. Men kom skulle alla fara på en dag.

Av ost gjordes här skummost el. räm-
mjölkost och gräddost. Man kunde göra gräddost
t. ex. en vecka och sedan skummost. Ifrån i augusti
sägs osten bli bra, även om den är av skummad
mjölk. Gräddost gjordes av oskummad mjölk.
Vidare gjordes vasselost eller sandost och åt barnen
och pigan och drängen var sin lellost av vanlig vit
ost. Saltost var en annan sort, som bestod av
kärnmjölk smaksatt med salt och kummin.
Fåtterkulla skulle ha en ost för egen del. Det var
vanligt, att pojkarna kom och tiggde ost kvällen efter
kumjölkningen. Hon skulle också till kyrkan vid den-
na helg och "kresten osten." Brögröt kokades av
den sista vasslen sista kvällen i såtern och buffars-
gröt morgonen därpå av nymjölk och skärmjölk eller
vekemjölk. Hade man många kor i såtern mjölka-

Värmland
Älvdals kd
N. Ny sn

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

8 des endast en del på morgonen för kumfärden, de övriga mjölkades, när man kom hem.

Om det inte ville bli smör, när man kärnade, skulle man ta löpe och salt och ha i kärna. Och så skulle man se till, så man fick den "rikti kärnlåta" – "Nu ska kärn, så det ånnner i kärna," hette det i Fryksdalen. Men man måste äkta sig, så att inte grädden skvalpade över. "Akt dej, så att inte kärnglopsen tar dej." varnades man då.

I Ljusnästorps säter lagrades slaunmjölkosten i flera år. Först fick osten ligga i saltlake tre dagar. Sedan skulle den torka ute, och därefter forslas hem och ligga i källaren en fem år. När den då togs fram, var det mögel på den längst som hår. Detta tvättades av, och när man så tog hål på ostskorpan, rann innehållet ut. Man fick ta av osten med en sked och stryka på smörgåsen.

Värmland
Älvdals kd
N. Ny sn

ULMA 11961

? Värmland

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

9 Nöjeslivet i dessa trakter förlades om sommaren till säterna, och till midsommarhelgen kom ungdomen i stora hopar. Dansen gick inne i stugorna, så att rut och kol rök från spisen och trampades ut över golvet. Och lika pyntat och fint, som det var på midsommarafton, lika tillstökat var det på morgonen efter. Till denna helg skulle det kokas trellevälling. Man gjorde en deg av skränmjöl och vatten och formade till alla möjliga figurer av denna deg t. ex en vagga eller något annat eller bara vanliga trellen (= små bullar) Trellevällingen åts sedan under båvan och skåntan. Fick man någon av figurerna, visste man vilket öde framtiden ämnat åt en. Pannkakkalas förekom också då och då. Det var pannkakor gjorda av rivna rå potatis. En rätt, som säterkullan ofta lagade åt sig själv var ostkak el. vasselkak. Ur deg gjordes av vassel och skränmjöl och formades till små runda kakor.

Värmland
Ålvdals kn
N. Ny sn

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Älvdals hd
N. Ny sn

ULMA 11961

10 Dessa kokades sedan i vasselen och åtos med smör till.

Kött, som inbärgades på sätervallen, skulle inte få användas till föder på säter. I fjusnästorp stal sig säterjäntorna dock att ha av kött ibland. De måste då bryta upp låset. När husbonden kom och fick se, blev han ont. Men den yngsta kullan, som var rapp att svara för sig, sa: "Det är int bort det som fall tur nåsa och i munn!" För att få korna att gå hem brukade de koka nât* och lägga en silb i i var bytta åt korna. Samma flickor kunde i bärkiden plocka en säck med lingon en dag, rensa dem på kvällen och gå hem med dem nästa dag. Varje dag hade de att räpp* löv. "Varenda gråvi och lönnbosk" i närheten av sätern blev sålunda avlövad. Harjamjäll (sulampryam) tyckte korna mycket om. När dessa kullor kom hem från sätern med korna, skulle de in i sikamaren

* Övers.? Ek
Är gnide mon så!
* Uttal! Ek
Olämligt! Uttal och översätt! Ek
Uttal? Ek

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Klodals hd
N. Ny sn

11 och bjudas på kaffe.

Vär man köpte en ko, skulle man ta av den jord, kon trampade på när kon gick in i lagården, och kasta in i lagården och via skull sitt i tak, eller också tog man en kådott och lät kon vissa på och stack den sedan i- genom tak. En gång var det en som skull kvär en ko, men han tog henne för hårt, så kon gick aldrig från gårdsgården. En ko blev sjuk en gång. Då var det en käring, som tog namn- lösen och blötte på med mun och ring ikring ög och motten och las. Och kor det nu var, så blev kon bra. Hade korna fått vatt i sig, skulle man skava av en mässingskam och ge dem. Hade de fått skott, blev de bra, bara man kunde hitta hålet. En kenkt blev en gång bergtagen och blev borta i flera veckor.

Varg och björn kunde också gå illa åt bo- skapen. En vallpiga, som hette Ingeborg Jonas-

* hittat ett överstrukning Gks

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Älvdals kn
N. Nyman

12 dottern, var en gång ute med korna i skogen. Då kom björn och tänkte ta en oxe. Men Ingeborg fick tag i hörna på oxen och skrek och slog åt björn. Då sprutt han bajg på henne och gick sin väg. 89-åriga mor Karin i Bondgården i Klindebol berättar om hur björnen rev en ko, när hon var liten flicka och fick vara med i säteren. De hade två kor Rössi och Lillako, som alltid höll sig efter de andra. Så kom björn och rev dem en kväll, och Karin fick skynda sig ner till byggden och båda folk, som kom och gick skall dagen därpå. Men björnen var försvunnen.

ULMA
11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Meddelare: mor Maja i Gammelsätern 60 år, mor Håkansson och mor Anna i Åskarnsätern Ida Skarnlund Östnäs och mor Karin Håkansson i Klindebol

Ålder?

Fryksåsen i aug. 1938, Gustaf Erikson

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Skiss över bodarna i Mossbergstäkern,
N. Nygn, Värml.

ULMA 11961

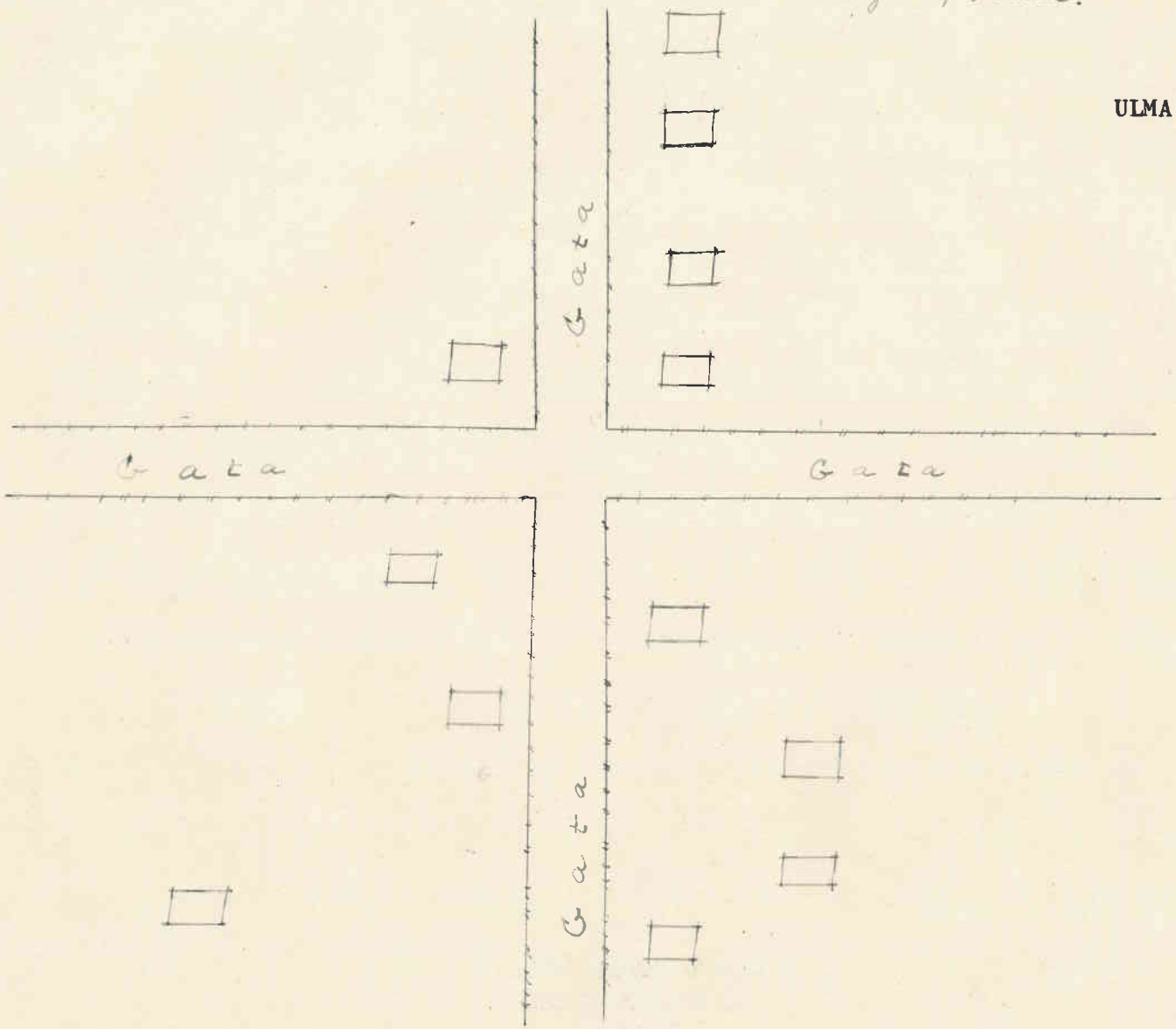

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

1

Sätterliv i Lysviks socken.

Värmland

Fryksdals kd

Lysviks sn

ULMA 11961

I östra Lysvik fanns fyra sätterställen Ransby-säter, Stor Berg, Myringberg och Bäckfalla.

För att få kona att gå kom skulle man ge "bjällkna mjöl i bjälla," eller hatej maten tre gånger genom stövbol" och giltkor. Man kunde också ta hår i huvudet på kon och ha i en kaffebit och ge kunne. Ett annat medel var att ta tre hår i huvudet och tre i tompa och linda kring en penna och sticka mot framme i båsen, men ej för djupt.

När man köpte en ko skulle man kopa i örat på kunne: "hosabonn hängd, gårn är brändt" då skulle kon inte längta. – Om man tog tre "leer" av vart slags gräs och gav kon skulle kon gå kom mjölk.

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML,
Frgl. 12

Meddelare: Maria Olsson Bäckfalla
Frykåsen i aug. 1938, Emund Eriksson

ålder? Gift

Skiss över Bäckfalla

säter i Lysvikens sn, Värmland.

ULMA 11961

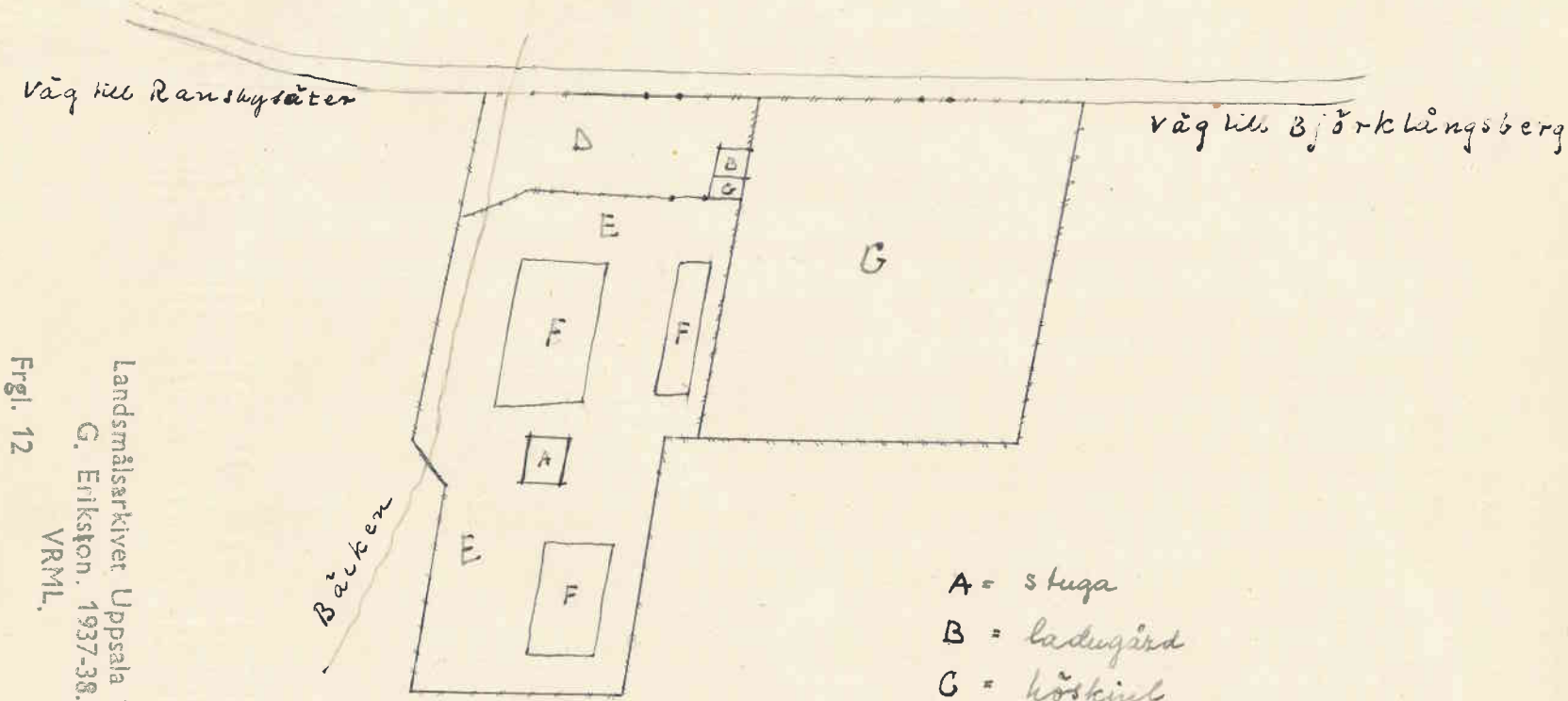

A = stuga
B = ladugård
C = höskjul
D = kohag
E = sätervall
F = råg-havre-eller potatisodling
G = hag, för sätervall

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

1

Fäberlin i Fryksände socken.

Värmland

Fryksdals kd

Fryksände sn

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

En del fäbrar tillhörande Bada by i Fryksände sn lågo 1 mil öster ut på skogen. Platsen kallades Högda el. Bahögda. Vägen dit gick upp vid Högåsängen över Hattachen och efter svalan vid Svalmyren, över Gjärdingsbäcken och Sunnerbäcken och fram till Högda. En annan väg gick upp vid Klåden och kallades Björdalsvägen. Man kunde inte köra med fjuldon där, utan vägen gick ibland över dysslen på kavelbroar och på ett ställe bar det upp för en backe, som kallades Trappan, emedan vägen bildade som en trappa.

I Högda fanns fyra bodar: Kullboa, Pålsboa, Täppeboa och Neboa. Dessa hade var och en sin lagård och lada och en täppa omkring, inhägnad med stånggård. Kulltäppa omgavs av skiggård. 14 dagar före midsommar eller senare, beroende på årsvägen, skedde färden till fäbern. Trossen

Gårdsnamn i byn?

Kullsjön nödvändig?

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

2 fördes på en tråanuringsslip eller också klövjades den.

Första tiden i såtern kallades sommersätter el. förstäter och varade 3-6 veckor. Efter tre veckors kommavaro, ungefär vid barsmässtiden, följde höstsätter el. ättersätter 3-4 veckor. "Nu var dalen och var i." Det blev mörkt och regnigt och korna blev besvärliga och ville inte gå hem. De sökte efter svamp i skogen.

Kusgråd, som fördes med till såtern, utgjordes av smörbyttor, vasselbytta, mjölkbunkar av bleck eller runda träfat, smörfat och tråg för att sila upp filbunkar i, ystkärl av olika storlekar, kärna, några koppar och talbrikar liksom knivar och skedar. Matförrådet utgjordes av kaffe och socker, bröd, fläsk, torrt kött, ispynerkat fårkött (ett sökyttlår) mjöl, salt m.m. Vidare garn och vävder skulle man ha med för att sticka vanten,

Värmland
Fryksdals kd
Fryksände sn

ULMA 11961

? Sk

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Fryksdals hd
Fryksände sn

3 och kalm bekördes för bådden.

Var kohopp hade sitt streck. Pälskorna drog i väg till Kallkällmossarna, Våstkorna skulle till Råmyra. Mitt på dagen gick de till nån plats, som låg högt, för att vila.

Kestadels gjordes skummjölkostar, men av de två sista målen gjordes en sötelost, som skulle gömmas till julen. 50 lit. mjölk kunde man få om dagen. I blandt gjordes två ostar på en dag. Man tog en mjölkbunke och lösgjorde grädden på kanterna med pekfingren el. med kniven, satte handen eller kniven för grädden och slog mjölken i ystgrytan och vidare mot bunke efter bunke. "En räcker mjölka." Sedan fick grytan stå över elden, så att mjölken blev ljum. Då hälldes löpen i, och om en stund hade mjölken löpt, det hade bildats ost. Så högs osten upp ur grytan med händerna och lades i ystkärlet - ofta i en handduk i kärlet - där klämdes

Kallades? skiftade stället hen' förel. dagen?

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Fryksdals hd
Fryksände sn

ULMA 11961

4 den ihop, så att all vassen skulle försvinna och osten bilda en sammanhängande massa. Fanns det något barn med i sätern eller kom någon på besök vid detta tillfälle, bjöds det på ostgök el. ostmas, jämt så mycket ost, som kunde klämmas ihop i handen. Därefter fick vassen koka upp, och så kunde sätertullan bjuda på frost el. frokopp. Därtill behöves främjölk, d. v. s. man tog litet sött mjölk eller helst kärnmjölk och hällde i vassen, just som den kokte upp. Så fick man frosten.

Därpå skulle vassen koka i flera timmar, så att det inte var farligt, att den brann, varefter den hörnes i vassbytten. Detta upprepades efter varje ystning, tills bytten blev full. Så slogs den i grytan igen och kokades, så att den blev riktigt fjock. Så lyftes grytan ut på backen, och så skulle det röras i den, tills vassen var kall, då man kunde röra i den litet grädde för att få den riktigt god,

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Fryksdals H
Fryksände sn

ULMA 11961
Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

5 och så stod den sig långt fram på hösten. Av vassen efter den sista osten kokades grötost genom att röra i den rågmjöl. Åts med smör till. Vitosten eller skummjölksosten fick ligga kvar i ystkärlet ett dygn, saltad på båda sidor. Sedan lades den upp på en hylla till förkning, antingen i kåven* eller på en hylla intill spisen. När den blivit så pass fast, att den inte rann ut eller föll sönder lades den på stången ute i kåven för vidare lagring. Till barnen gjordes pipost eller poppost. Det var vitost, som man klämd eller nupit ut små öppnar på.

Betty i Bäckänga kade ibland en fyra till fem kossorter att sköta om och det var mycket noga med att hålla isär mjölken. När kon ystade, "bytte kon ihop mjölken," d. v. s. togall mjölk som fanns efter att ha ordentligt mätt upp de olika gårdarnas mjölk och antecknat på en lapp. Vid nästa ystning

* Översättning! Ske

Dial?

Förklaras nästföljande!

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

6 gjordes likadant. Sedan skrev hon gårdsnamnet på en lapp och satte fast den med en visp kvist i osten. Olika kyllor för de olika kushållen fanns också.

Hon fick 50 öre i veckan för kon och kalas, när kon kom hem.

Fäterjänta brukade även kunna med en del handarbete. Den som var duktig, sydde en skjorta av låret på dagen. "I pig på backan bann strumpa på dagen." Vår kösauna - lingontiden - kom, skulle det plockas lingon och kokas sylt, sur lingonsylt. Fäbrukullorna tävlade om vem som var duktigast att styra och ställa i fäbodarna.

Efter kunkonsten skickades smakbeter av fäbodmaten till gårdar, som inte hade kor i fäbodarna. "Ni ska hall te goer och smak på fäbodmaten!" hette det.

Betty Elsson, Bäckängen, född 1856
Eskrut Eriksson, Frykåsen, juli 1938

Värmland
Fryksdals hd
Frykasäte sn

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

1

Skoga sätrarna.

Värmland

Älvdals hd

Skeshärads sn

ULMA 11961

N. Skoga hade sina sätrar på Hindersköjden efter den gamla landsvägen mellan Trylesdalen och Flodalen. Denna väg gick upp vid Spårtorp på västsidan av Bussjön och bildade där en backe en fjärdedels mil lång. Hade man tagit sig upp för den, kunde man slå sig ned på Vilersten och ta sig fem minuter. En annan backe var Trökällbacken, där man också vanligtvis tog en paus och drack av det friska vattnet i Trökälla. På Hindersköjden låg tre sätterställen Östersätten, Larssätten och Bondsätten. Östersätten eller Öster Sätten bestod mellan Klämmes-Erk-Jeffer- och Halvesfolk, Larssätten mellan Olas-Petter-och Jönsfolk, Herrgården och Hjeltin. Bondsätten tillhörde Bondfolk.

Lördag före midsommar brukade norrskogingarna para till sätern och alla på en dag och likaledes hem. Var det nån, som for före, blev sinora på

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Tacket från Norra Skoga

2 Herrgårn nt. Kattnora följde med en bit på vägen. Först var det för säterkullan att göra rent i sätern. Karlarna, som följde med och körde bokagot, kunde stanna ett par dagar och hugga ved och se efter gårdsgårdarna. Fem veckor vistades man i sommarsätern, tre veckor var man hemma och sedan fre veckor i höstsätern igen. Oftast var man hemma till Östra marknad.

Till en början måste man gå vall med korna, en vecka ungefär. En fepojke eller e lellpig följde därför med för att utföra denna syssla. Dess föräldrar hade de fått valla boskapen hemma i Myrkärr en 14 dagar. Det hette att kornа skulle blöt klövan, så att de inte blev halta. Fepojken hade med sig en butt med fiskbunk till matsäck. Det berättas om en sådan liten gosse, som hade fått med sig en enda liten fisk till mat, att han föll med på en hvar och vad till Gud: Du lilla fisk, du långa dag

Värmland
Klockars bd
Klockarats m
bibl. 1?

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Nordals hd
Ekshärads sn

3 Du store Gud, som makten har
Du sänder solen snart i väster!"

Skällkon skulle ha fiskel kunsta och föda undan de andra. Hon skulle vara pigg och komma när man talade vid henne. Korna skulle ha ett fjärkors på vänstra länden, för att inget ont skulle "häkta på dem."

Byggnaderna på fäbodvallen var boden, lagårn ladan och kalvhuset. Det sistnämnda hörde ej alltid till regeln och fäbodkullan ville inte gärna ha med sig kalvar. De var för bra att gå med i skogen, och hon fick således ha dem hemma och sköta om dem hela dagen. För övrigt var det inte så vanligt med ommarkalvar. "Har du en ovän," säger ordspråket" ska du ge honom en ommarkalv eller en höstgris." Kalvar födda tidigare på året fick gå med korna.

I boden fanns ett torts skafferi, som kallades fäbodbokammaren eller ut i hus. Där förvarades

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

ULMA 11961

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

4 sältermaten och kustgrådet såsom saltspann, ämbar, kass, mjölsä, kolk för limpömjöl, trä-fat för mjölken, kärnan o. s. v.

För rengöringen av mjölkkärlen lstade man sig fin vit sand och tog granruskor och skurade dem. I blandt kokades enlag och hälldes i dem, men trä blir löst av enlag. I stället brukades het vatten och ellenörj, och detta gjorde "kåla hål och blånk." Golvet i boden beströddes med asplöv, allra helst rönn-löv, men detta var svårare att få tag i. I taket sattes björklöv. — I sängen eller på laven lade man en bon, stoppad med halm, en fäll eller ett täcke, stoppat med blånor och e langdyn, stoppad med hö eller hack.

Man gjorde skummjölkost och sötmjölkost och nids, och när man for ifrån säteren skulle man ha med sig hem hoffarsgröt (= sötostgröt) liksom kellaster (= små sötmjölkostar) åt barnen. 13-14

Värmland
Älvdals kn
Ölvhärads

?

Kallas ?

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Älvdals hd
Ekshärads sn

5 kannor mjölk hälldes i ystgrytan och vändes över sakta eld. Så tog man 1½ kopp kärnmjölk och tömde i mjölken, ½ kopp slog man i en bunke och blandade i ½ matsked löpe. När mjölken var lagom varm, vilket man kände efter med handen, rörde man i innehållet i bunken, varpå mjölken skar sig med detsamma. Nu fick man röra i grytan en stund tills osten satte ihop sig. Därpå formades den till med händerna och lyftes så upp i ystkärlet, där den klämdes lång och väl, så att all vassla skulle rinna ur den. Sedan togs den upp och lades i saltlake ett dygn eller mer, varpå den lades på en hylla för att torka. Under denna procedur måste den vändas upprepade gånger.

Löpe fick man av spädkalvar, mogfån åtta dagar gamla. Första innan kalven slaktades, fick han dricka nypiad mjölk, vilken blev till ost i löpmagen eller gråtern[1]. Denna tog man vara

[1] X

3/ Värd!]

Disl?

Disl?

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikston. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

3) Vid kontrollundersökn. i nov. 1953 meddelades följande:

grȧ̈t·ȯm, best.sg.m., löpmagen, tas från en 8-14 dagars spädkalv. Den skulle hängas upp på tork. Samma löpmage kunde användas många gånger under hela året. Den bättrades på med salt och med ost, när denna just skamit sig i grytan.

Dessutom meddelades följande:

vȧ̈m̥a, best.sg.f. = vömmen.

kȫ̄nuŋsl̥ȧ̈va, best.sg.f., nätmagen, är liggig invändigt och rund; den brukades till pȫlsekim (pȫ̄z̥i̥n̥, n., att ha pölsa i), varvid den först gjordes ren och laggarna bastlogs.

pȫ̄z̥, sf., pölsa, gjordes av kalvhuvud, en bit av halsen, hjärta och lungor och av det nedersta på benen.

bladmagen hade ingett särskilt namn i målet; man tog inte vara på den.

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Alvdals hd
Ulvsbärats by

6 på, tömde ur osten och sköljde den och löpmagen i sköljde
vatten, varefter osten saltades och lades tillbaka i
löpmagen, som sedan sattes fast med en sticka i
taket vid muren för att torka.

Förutom ystning och kärning skulle såterkullan
sysslа med handarbete. Hon skulle sy skjorbr åt
karlarna, sticka strumpor, sy lakan och pjoska
bär. "En vassa krösen skull såtterkulla ha med
sig hem, se var taka, det." Vispar skulle hon för-
färdiga i början av såterristelsen, när barken
löpte lätt. Löv repade hon åt korna och
marjamjäll (= kalamkyrum) nappade hon med
sig i en korg på kemvägen, när hon ställt åt
korna på morron. Hässja till skö i lagården
behövdes också eller ock hackat granris. Såter-
jäntan hade alltså mycket att bestyra. Hände
det sig sedan så, att korna inte kom hem till
kvällen, utan hon måste ut och leta efter dem

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

x/p. 52.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Älvdals hd
Ekshärads sn

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

7 blev det stråvsamt och bekymmersamt. En gång hände det att ekk-kröttera gick hem till gården, och de tog och band in dem och brydde sig inte om att föra dem tillbaks till såtern. Men då blev såterkulla ond. Hon förstod, att kona gått hem och hon gick efter och lösle dem och förde dem tillbaka till såtern under natten. Hon ville inte låta dem få den vanan att gå mer till gården.

— Kona bundes med halsband och långband av videjor. Men dessa fick inte bindas en fredag.

"Förr än ja' vill ha fredasvre barn, hår ja en dem ikring halsen" sa kon.

Efta finnes en inhägnad vid lagården. Den s. 46. kallas kveja. I bland satte man upp e kvej var som helst på såtervallen för ungdjuren. Den flyttades allteftersom vallen blev upptrampad, och på så sätt gödslades såtervallen.

Söndagen före och efter sätter-

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Älvdals kn
Ulvsbärasm

ULMA 11961

vistelsen

8 skulle säterkullan till kyrkan. Det hette, att hon skulle dit och kresten ostten. Du säter ost skulle hon ha för sig själv, när hon kom hem från säter. Ungdomen kom på helgdagskvällarna och tiggde ost. Den som var lagårdspiga under vintern brukade vara i säter om sommarn. Ofta trivdes hon bra i säter. "Du får en ög om vår, jänk som komma." (s. 52)

× Accent?

Ö. 46

Meddelare: Ida Elsson, Skogaängarna, 64 år, Maria och Per Ekblom, Södra Skoga, Brita Nilsson, Buda, 75 år.

Vid kontrollundersk. i nov. 1953 anlitades följande sagesmän:

Per Lundkvist, lantbrukare i N. Skoga, f. 1877 i Snöre. (P.L.)

Karolina Lundkvist, hustru till föreg., f. 8/10 1894 i Snöre. (K.L.)

Gj. Jacobsson

Frykåsen i aug. 1938 Gerhard Eriksson.

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

1

Bergsängsåtern.

Bergsängsåtern (bå̤ɾɪŋsæ̤ṭra) ligger en halv mil öster om Bergsäng i Skeskhärad. Nu äro fem bodar i bruk, men förr funnos där 13 bodar fördelade i två avdelningar, de övre och de nedre vallarna (å̤vɔr ɔ nè̤rɔr vå̤l̤an). På den nedre vallarna lågo mɔ̀rvaɪn, kå̤l̤-val̤n, sån̤ vaɪn, ʂrè̤vaɪn, 2 krå̤kval̤ɔr, 2 bå̤ktɔrpval̤ɔr på den övre låga snè̤kɔr-val̤n, 2 bæ̤kval̤ɔr, må̤ʂ vaɪn och bɔl̤a lå̤ʈa vaɪn. Den inhägnade platsen kallades vall, sätervall eller fåbodvall och omgavs av en gärdesgård eller skygård ###. Inhägnaden inne på vallen kring säterboden ladugården eller runt om kåsjorna utgjordes av stånggård (stàŋʂa̤ɾ) ###: Öppningarna i gärdesgården kallades led (le̤) ###. Vägs gång kunde det finnas en grind. Efter använde

Värmland
Älvdals hd
Skeskhårads sn

ULMA 11961

* Kvantitet?
Eks

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRml.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Ålvdals kd
Ölvshärads sn

ULMA 11961

2 man sig av en stäcka för att fort komma över gärdesgården. Naturligtvis anbringas en sådan endast på mycket trafikerade ställen. Vallarna i varje avdelning stöder ihop och skiljes endast av gärdesgården, men mellan de övre och de nedre vallarna finns och finnes ännu ett smalt skogsbälte, omkring 100 meter bred. På Grevvallen finnes nu på två sidor en granhäck istället för gärdesgård.

Byggnaderna på sätervallen äro i allmänhet tre, säterstugan, säterboden eller boden (bo:a), ladugården eller fuggs och ladan (la:n). På Mårsvallen användes nu en gammal kåve som vedbod jul.

Säterboden bar också namn efter gården nere i byn. Grevbon hällörde Grevgården, Samsbon Samsfolk o.s.v. Säterboden bestod av två rum. Ett större med spis och sängplats och ett mindre till förvaring av sätermaten. Detta mindre rum kallades kåve, hade i regel inte fönster utan bara en liten glugg.

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Klodals kd
Ölshärads sn

ULMA 11961
× utsende?

5 Kåven var försedd med hyllor, där mjölkfaten och ostarna hade sin plats. Här i kåven förvarades ock all annan mat såsom smör och vassla mjöl och fläsk eller salt kött. I det större rummet (stöga) fanns den öppna spisen, en säng, ett bord, en långpall (ett sät), en lave, ett par stolar, för endast kubbar. Husgrådet bestod för mest av träkärl. Avlånga träfat kallades tråg (trög) och de runda faten benämndes fat, om de var stora, och koppar, om de var mindre. Skedar och slevar voro också av trä. Endast kaffekopparna voro av porslin. Kokkärlen voro en lerbent kaffekokare, trebenta järngrytor såsom diskgrytan, matgrytan och en eller två ystgrytor, vidare fanns också en stekpanna. Nu ha träkärlen ersatts av blechkärl och porslin. Inredningen i stugan har ock modifierats så till vida att det nu finns flatbak (fröätak), tapeter eller plywood på väggarna, mattor på golvet och målade

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

4 fönster- och dörrposter. I Bergsängs säkern var det ytterst rent och fint och prydligt i alla bodarna. I så trikan låg fisk tallris. I kåven var det mest utgå med. Den skulle först och främst hållas ren och ordning.

I bland var hela familjen med i säkern en tid och sysslade med fiske och jakt. När mjölken silades upp i faten fick barnen smaka av den spenvarma mjölken, de fick tillsup. Vid ystningen vankades ostmus, d. v. s. mjuk ost ihopklämd i landen, och när säterkullan kom hem från säkern skulle alla barnen ha var sin sätterost, det ost formad i koppar. Säterspoggel var benämningen på säterprodukterna ost, smör och mes el. vassel. Vid kvällskvisten hade man med färdemmetgröt = sötostgröt, som var en blandning av vanlig mjuk ost och vassel. Man tog upp den mjuka osten ur vasseln och lät den senare få stå och koka en stund. Sedan rörde man i en avredning av skränmjöl eller vetemjöl, om det fanns, och därpå lades

Värmland
Klovtals kn
Ekshärads sn
Dikt.

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

5 mjölkosten i. Kryddades med salt och socker.

Vårvtand
Älvdals hd
Dalsbårads sn
2.

Omkring byggnaderna i säteren fanns ett avstängt område större eller mindre, som kallades
4/p. 52 sätervallen. Den tycks tävla med boden i vikt och betydenhet. Ofta frågas det: "Hur många vallar är det på den säteren?" eller "Är det någon på Bäckvallen i år?" I inhägnaden inhägnades lagårn benämn-
4/p. 40. des kvejar. Dessutom kunde det finnas en kalvhage för småkråka. Korna hade namn efter gården, t. ex. grevkrötteran, Jannkrötteran o. s. v. Korna söker sig alltid en ås att vila på. Om kvällarna hör
4/p. 51 man, hur säterkullorna luller at korna. Slaktaska
4/p. 51 har kon bundit på sig för att ge dem slek = mjölk och salt, när de kommer hem.

Kom någon och sa: "Å, kåcka fin ko!" blev kon sjuk på ett eller annat vis. Det sades, att de ha högränt koa. Tappade en ko inuten, stubade idissla, skulle man hugga snörgås och ge henne, eller

ULMA 11961

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

6 och ta inten av ett får och blanda i hö och ge kon. Värmland

Mor Kersti var ock lett sätter kor en gang, och Älvdals kd

då blev det regn, så kon gick in i en koja. Då fick Ukshärads sn

kon se e bergkäring, och kon bröt av stora tall- ? Hur för det till ?

grenar över knäk. Sedan kom det skogsfolk med Ska

kor och kundar. "Sch, sch!" sa de. — Och Kall-Lars

såg en gång två tomtar, som kom från bäcken ULMA 11961

där och höll varandra i handen. Efta var det

tomtar i sätterboa och dansa. — En gång kom

e jänt bort. Kon var på väg till sätern. Vår

kyrkklockorna ringde kon kon igen, men då hade

kon bara linninga kvar kring halsen.

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Meddelare: Säterkullorna i Bergsängsätern.

Conrad Eriksson, Trycksåsen, juli 1938.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Skiss över Heboden, Södra Skoga

Ekshärads sn, Värml.

ULMA 11961

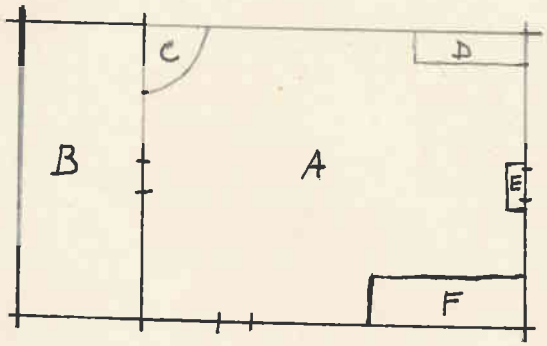

A = boden
B = ut i hus el mjölkkammaren
C = spis
D = säng
E = bord
F = lave

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML,
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Skiss över Bergsängsåsen,

Ekshärads sn, Värmland

ULMA 11961

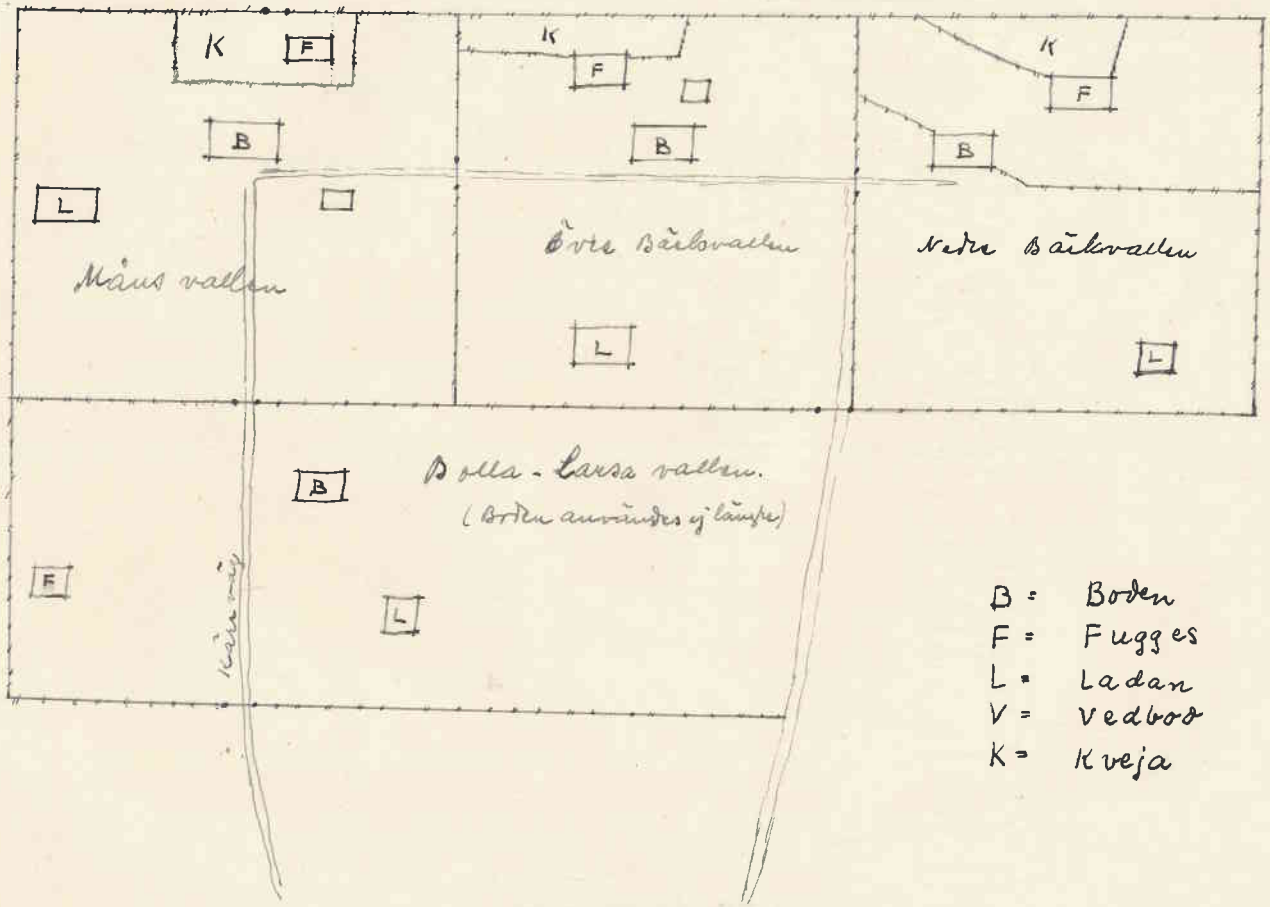

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML,
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Ordlista till Säterbeskrivning i Värmland.

Värmland

bom, 4 Sk	fåbodvall, 1 Sk B
butt, 2 Sk	gredbost, 7 Ny
bofparsgröt, 7 Ny, 4 Sk	gråtern, 5 Sk
blöt klövan, 2 Sk	grötost, 5 Fr
brögröt, 7 Ny	gå med fe, 5 Ny
bytte ihop, 5 Fr	halost, 11 Ám
dysster, 1 Fr	höstsäter, 2 Fr, 5 Ám
fesäck, 5 Ny	höbott, 11 Ny
fepojk, 5 Ny, 2 Sk	hösstorm, 1 dy
fugges, 2 Sk B	inten, 5 Sk B
flåtak, 3 Sk B	i punntak, 11 Ny
farkemmelgröt, 4 Sk B	jak, 5 Ny
försäter, 2 Fr	jeter, 5 Ny
frokopp, 2 Fr	krösanna, 6 Fr
fromjölk, 2 Fr	kvår, 11 Ny
frost, 2 Fr, 7 Ám	koeja, 4 Ny, 7 Sk
frotapp, 9 Ám	kåve, 2 Sk B, 4 Sk B

fugges 5 Sk

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

2/	kresten osten, 8 Sk	ostkak 9 Ny
/	lave, 3 Sk B	ostmus 4 Fr, 4 Sk B
/	lellost, 7 Ny, 4 Sk	pipost 5 Fr
/	lellpig, 2 Sk	poppost 5 Fr
	lill	räunnjölkost 7 Ny
/	lull 5 Sk B	räunnermjölka 3 Fr
/	löppk 3 Fr	rompa 1 Ny
/	marjamjäll 10 Ny, 6 Sk	räpp löv 10 Ny
/	mattudra 2 Sk	ring 11 Ny
/	mese 10 Tm, 4 Sk	sikammern 10 Ny
/	mesko 10 Tm	slcot 11 Ny
/	mestråg 10 Tm	slska 6 Ny, 5 Sk B
/	mjölkkus 10 Tm	slskimjöl 6 Ny
/	mål 3 Fr	slskaska 6 Ny 5 Sk B
/	namnlösen 11 Ny	spännel 10 Tm
/	norskogingan 1 Sk	spännton 10 Tm
/	nät 10 Ny	sommersäter 2 Fr, 5 Tm
/	ostgök 4 Fr	stamsäng 4 Tm

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

3 / sät 3 Slc B

sätermat 8 Tm

/ sätterbokammaren 2 Slc

/ sätervall 1 Slc B, 5 Slc B

/ sätterost 11 Tm, 4 Slc B, 8 Slc

/ sökyttlår 2 Fr

/ sötelost 3 Fr

/ silsup 4 Slc B

/ skygård 1 Fr, 1 Slc B

/ slåja 3 Ny

/ stångård 1 Fr, 1 Slc B

/ stäaråser 6 Ny

ställ ut 6 Slc

/ stobbsäcker 5 Ny

/ sputt 12 Ny

/ tena 5 Ny

/ trallerwälling 9 Ny

/ träannerslip 3 Tm

utihus 2 Slc

vasselkak 9 Ny

vasselost 7 Ny

vall 1 Slc B

åg 8 Slc

åt 6 Ny

ätersätter 2 Fr.

Förklaring: Slc = Slobygdsmål, Bergsäng

Slc B = Slobygdsmål, Bergsäng

Fr = Fryksände sn

Ly = Lysvik sn

Ny = Norra Ny sn

Tm = V. Tunhovik sn

siffrorna hänvisa till sidorna.

/ / / / / / / /

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Fotom. år 1989.

Såterstuga
Åstrandssåtern

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

N. Ny sn

Landsm. Uppsala. 11961
G. Erikson 1937-38
VRML

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

54

Film nr 1790.

Säterstuga

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson 107-3a
VRML
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland
Fryksände sn
Badahöjden

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38.
VPA/U

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38
VRML.
Frgl. 12

Film nr 1791.

Ladugård

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

Fryksände sn

Badahöjden

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38
VRML

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Film nr 1792.

Ladugård

Landsmålarkiv Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38
VRML.
Frg. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

Ekshårad sn

Bergsängs säter

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson 1927-28
VRML

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Från ca 1793.

Sommarlagård

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

Fryksände sn

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38.
V2ML

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Fäbo år 1794.

Lada, Bergsångssätern
Ekshärads sn, Värmland

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson 1932-33
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Film nr 1795.

Älgsjön och Hindershöjden
med Öslersåter

Landsmålsarkivet Uppsala 1963
G. Eriksson 1963:38
Vrml.
Frg. 12.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

Ekshärads sn

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38
VRML

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Film nr 1796.

Såterbod

Landsmålsarkivet i Uppsala 11961
G. Erikson 1973-38
VRML.
Frgl. 12.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

Ekshärads sn

Södra Skoga

säter

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38.
VRML

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

81

Landsmålarkiv Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38.
VRML.
Frg. 12

Film nr 1797

Säterstuga

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

Norra Ny sn

Gammalsätern

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38.
VRML

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Film nr 1798.

Säterbod

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38
VrML

Värmland

Norra Ny sn

Gammalsätern

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

89

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson 107-38.
VRML.
Frgl. 12

Film nr 1799.

Korna ställes ut.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

Lysviks sn

Bäckfalla

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson 1937 38.
VRml

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Film nr 1800.

Ljusnan efter vägen till Björby säter.

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson. 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

Vilsands sn

Landsm. Uppsala 11961
G. Eriksson 1937-38
VRML

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

85

Film nr 1801.

Bolla Larsa-boden

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

Ekshårads su

Bergsångssåter

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38
VrML

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Film nr 1802.

Säterbodar

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Eriksson 1937-38.
VRML.
Frgl. 12

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

Ekshårads sn

Bergsångs säter

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38
VRML

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

87

Landsmålsarkivet Uppsala 11961
G. Erikson 1937-38
VRML.

Frgl. 12

Film nr 1803.

Sälerbod

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

Värmland

Lysviks sn

Bäckfalla

Landsm. Uppsala 11961
G. Erikson 1917-36
VRML

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 11961, G. Erikson, Vrml

ULMA 11961
G. Eriksson. 1937-38
VRML
Frgl.12

Om Gustaf Eriksons säterbiträdesbeskrivning.

Beskrivningen har oneklig förtjänster men också särdeles iögonenfallande brister.

Ofta är det hart när omöjligt att avgöra, om dialekt eller rikspråk avses; se t. ex. Ekskuret 6 (sista bladet). Detta avhjälpes visserligen i någon mån av den bifogade ordlistan, men i ganska ringa mån.

Uttalsuppgifter saknas i de flesta fall, t. o. m. i ordlistan! Och där de finnas äro de inte sällan ganska bristfälliga. Ställen är en begriplig rikspråksöversättning eller beskrivning meddelad, då det gäller uppenbara dialektord.

Om hennes beskrivning skall bli verkligt användbar, kräves därför en mycket grundlig revision och komplettering av den.

Uppsala den 28 sept. 1938

Gottfrid Kallstenius